

dr hab. Iwona Maciejewska, prof. UWM
Katedra Literatury Polskiej
Instytut Literaturoznawstwa
Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie

Olsztyn, 28.11.2021

Opinia o pracy doktorskiej mgr Sabiny Kowalczyk nt. *Wizerunek wiedźmy w piśmiennictwie staropolskim XVI i XVII wieku*

Praca mgr Sabiny Kowalczyk stanowi próbę rekonstrukcji wizerunku kobiety parającej się czarami wykreowanego w piśmiennictwie staropolskim powstałym w XVI i XVII wieku. Podjęcie tego tematu stanowi wypełnienie luki w badaniach nad twórczością epok dawnych dotyczącej określonej tytułem rozprawy problematyki, a jego realizacja wymaga uwzględnienia szerokiego kontekstu historycznego, kulturoznawczego, światopoglądowego, tudzież obyczajowego. Co prawda temat magii i czarów, a zwłaszcza procesów o czary pojawiał się w powstałych w ostatnich dziesięcioleciach pracach reprezentujących różne dyscypliny naukowe, a o zainteresowaniu nim świadczą również edycje wybranych źródeł, jednak jak dotąd nie dysponujemy w polskiej nauce żadną publikacją o charakterze monograficznym, która postawiła w centrum postać czarownicy zwanej także wiedźmą, czyli „tą, która wie”. Taki wybór dokonany przez Doktorantkę wpisuje się również w szeroko zakrojone interdyscyplinarne badania dążące do scharakteryzowania roli „gorszej płci” w dziejach społeczeństw, tak długo niedocenianej i do dziś w nie wystarczającym stopniu rozpoznanej.

Praca została podzielona na cztery rozdziały. Pierwszy z nich, noszący tytuł *Uwarunkowania kształtujące postrzeganie postaci czarownicy w wiekach dawnych*, zarysowuje wieloaspektowo zróżnicowane czynniki determinujące wizerunek kobiet parających się czarami, charakteryzując między innymi okoliczności towarzyszące jego ewoluowaniu i upowszechnianiu, główne teksty europejskie budujące lęk przed czarownicami i opisujące metody walki z rzekomymi poplecznikami diabła, wpływ poglądów mizoginistycznych na przypisywanie kobietom skłonności do zagrażających ludzkości grzesznych praktyk. Autorka, obok uwarunkowań europejskich, w drugim podrozdziale scharakteryzowała te, które były znamienne dla I Rzeczypospolitej, odnosząc się m.in. do złożonej sytuacji historycznej, która za sprawą postępującego w XVII stuleciu kryzysu państwa wzmagała społeczne lęki i przyczyniła się do poszukiwania winnych niepokojących wydarzeń.

Kolejny rozdział, zatytułowany *Wizerunek wiedźmy w świetle procesów o czary w Rzeczypospolitej w XVI-XVII wieku*, rekonstruuje obraz czarownicy wyłaniający się z zachowanej i przeanalizowanej przez badaczy dokumentacji sądowej będącej świadectwem procesów o czary toczących się na naszych ziemiach w dwóch wspomnianych wyżej stuleciach. Szczegółowa analiza przynosi opis poszczególnych elementów składających się na wyobrażenia dotyczące wiedźmy, a których świadectwem są zarówno zadawane w sądzie pytania, jak i zeznania świadków czy samych oskarżonych. Badanie tych akt pozwoliło stwierdzić, iż stosowana w realnym życiu procedura stanowiła odbicie wyobrażeń i poglądów rozpowszechnianych w europejskich traktatach ze słynnym *Młotem na czarownice* na czele. Na podstawie przeanalizowanych zeznań Autorka dookreśliła portret staropolskiej wiedźmy zakorzeniony w świadomości staropolskiego społeczeństwa, przypisywane tej postaci cechy osobowości i atrybuty, preferowane miejsca pobytu, typy magicznych zdolności i zakres działań, uwypuklając zarazem stereotypowość tego wizerunku i jego zależność od propagowanych wówczas poglądów.

Następne dwa rozdziały, kluczowe dla pracy, konfrontują wizerunek wiedźmy wyłaniający się z akt procesowych z tym, który buduje piśmiennictwo staropolskie. Pierwszy z nich wydobywa powtarzające się cechy czarownicy, drugi zaś skupia się na jej magicznych mocach i okolicznościach ich wykorzystania, a także używanych przez nią zaklęciach. Te części wywodu pokazują, że określenie „piśmiennictwo” zawarte w tytule pracy zostało dobrane trafnie, gdyż przeprowadzone analizy dotyczą tekstów reprezentujących bardzo zróżnicowane formy gatunkowe, w tym także te o charakterze użytkowym. Autorka bada zarówno utwory przynależne do literatury wysokiej, jak i np. kalendarze, zielniki, poradniki itp. Jednocześnie podkreśla, że choć w piśmiennictwie staropolskim czarownice pojawiają się stosunkowo często, to jednak nie są zazwyczaj postaciami centralnymi. Mgr Sabina Kowalczyk dąży do tego, by określić, jaką rolę odgrywają one w analizowanych tekstach. W tym celu odpowiada na pytanie, jakie było przeznaczenie danego tekstu, funkcja, jaką miał spełniać i jak oddziaływać na czytelnika. Te czynniki determinowały sposób ukazania wiedźmy, której wizerunek, jak dowiodła przeprowadzona analiza, nie zawsze miał wydźwięk jednoznacznie pejoratywny.

Zakres poszukiwań badawczych Doktorantki jest bardzo szeroki, co pozwala jej wychwycić niuanse obecne w rekonstruowanym portrecie. Autorka zwraca też uwagę na obecność w dawnym piśmiennictwie odwołań do literatury antycznej i biblijnej, inspirującej wyobraźnię rodzimych twórców budujących wizerunki wiedźm bądź przywołujących imiona słynnych czarownic jedynie na zasadzie stylistycznego ozdobnika.

Zakończenie, oprócz syntetycznej charakterystyki wniosków, zwraca uwagę na dzisiejsze postrzeganie postaci czarownicy, jej miejsce we współczesnej popkulturze, ale także obecność odniesień do tejże postaci w dyskursie feministycznym.

Pracę uzupełnia bogata bibliografia (17 stron), odzwierciedlająca nie tylko wielość i zróżnicowanie źródeł stanowiących podstawę naukowych dociekań mgr Sabiny Kowalczyk, ale także interdyscyplinarny charakter jej dysertacji. Autorka, aby właściwie zinterpretować analizowane teksty z XVI i XVII wieku, musiała wykorzystać nie tylko prace literaturoznawców, ale także historyków, badaczy kultury, językoznawców, etnologów, socjologów czy religioznawców. To niewątpliwie pokazuje, z jakim zadaniem się zmierzyła.

Joana Maciejko